

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته فقه و حقوق اسلامی

عنوان:

جایگاه اخلاق و عدالت در فقه معاملات و حقوق اسلامی با رویکردی بر آراء امام خمینی (س)

استاد راهنما:

آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی

استاد مشاور:

آیت الله عباسعلی روحانی

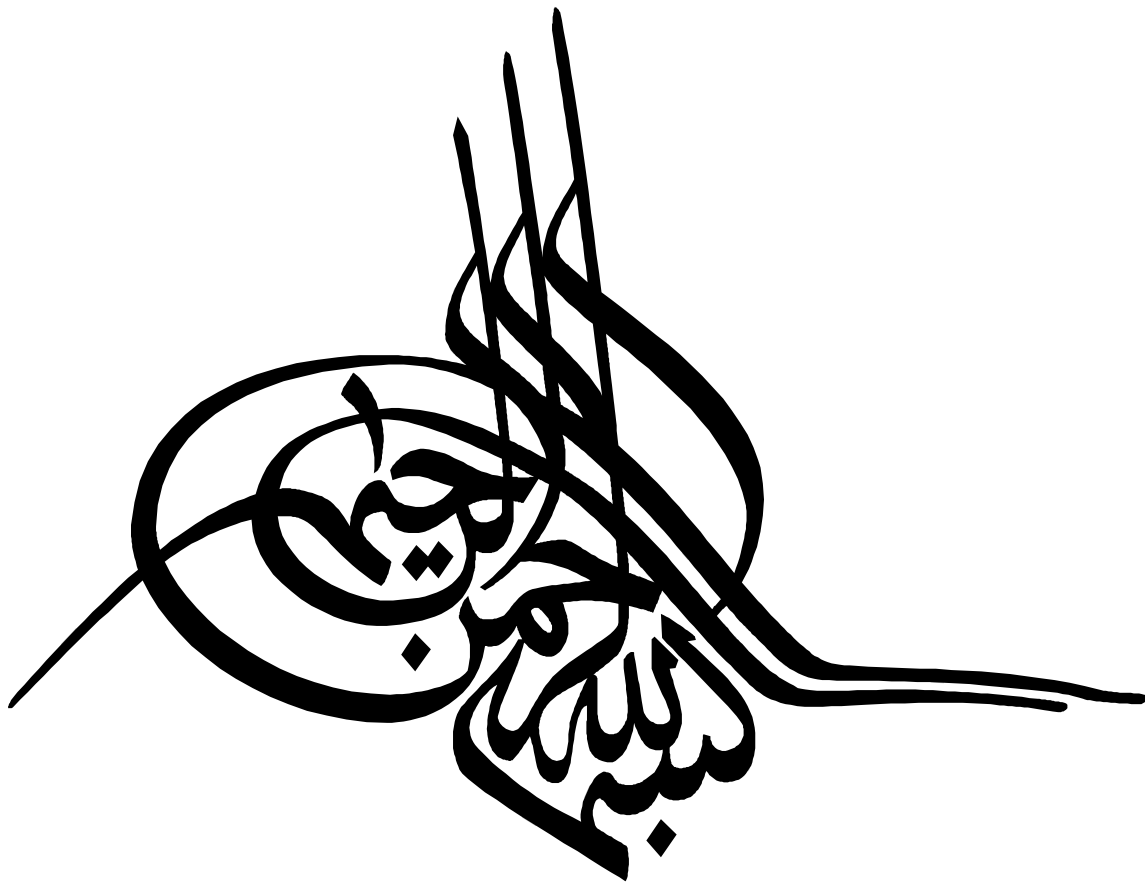
پژوهشگر:

مریم حق شناس

ماه/ سال تحصیلی: آذر/ ۹۴-۹۳

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

” تقدیم به او که با رسالتش نفوس بشر را از امراض شفا داد و بندگان را به دین تو خواند و خلق

نیکو آموخت ”

و

” تقدیم به آن مصلحی که منتظریم با آمدنش اختلاف و کج روی های اهل عالم را به راستی اصلاح

کند.

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد. پروردگاری که سخنوران، درستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند.

بدون شک جایگاه و منزلت اساتید ، فراتر از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی آن ها با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگارم. بر حسب وظیفه و از باب " مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ؛ از استاد بزرگوار حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی که راهنمایی این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید؛

و از استاد بزرگوار حضرت آیت الله عباسعلی روحانی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت مشاوره این رساله را بر عهده گرفتند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

شماره: ۵۲۴۲۶
تاریخ: ۱۳۹۳/۹/۸
پیوست:

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

باسمه تعالی
صور تجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

خانم مریم حق شناس
دانشجوی رشته فقه و مبانی حقوق و اندیشه امام خمینی (س)
تحت عنوان: «جایگاه اخلاق و عدالت در فقه معاملات و حقوق اسلامی با رویکردی بر آراء امام خمینی (س)»

در تاریخ ۱۳۹۳/۹/۸ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی امتیاز: ۱۹ (نوروزی) دفاع مجدد مردود
قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) امتیاز: مرجع تأیید نهایی:

شرح اصلاحات مورد نیاز:

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه‌ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از	۱۴ به بالا	۱۹-۲۰	۳- قبول با درجه خوب	۱۶-۱۷/۹۹
۱- قبول با درجه عالی	۱۸-۱۸/۹۹	۲- قبول با درجه بسیار خوب	۲- قابل قبول	۱۵-۱۵/۹۹
ب) مردود	کمتر از ۱۴			

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی	استاد	
۲- استاد مشاور:	حضرت آیت الله عباسعلی روحانی	استاد	
۳- استاد ناظر:	سرکار خانم دکتر فرحناز افضلی	استادیار	
۴- استاد ناظر:	سرکار خانم دکتر زهرا وطنی	استادیار	

امضاء مدیر گروه:
نماینده تحصیلات تکمیلی:
امضاء مدیر تحصیلات تکمیلی:

آدرس: اتوبان تهران - قم، قبل از غوارضی، حرم مطهر امام خمینی (ره)، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی. تلفن: ۵۱۰۸۵۰۰۰ شماره: ۵۵۲۳۵۶۶۱
وب سایت اینترنتی: www.ri-khomeini.ac.ir پست الکترونیک: info@ri-khomeini.ac.ir صندوق پستی: ۱۸۱۵۵/۱۳۴ کدپستی: ۱۸۱۵۱۶۳۱۱۱

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی : فقه و مبانی حقوق و اندیشه امام خمینی (س)
عنوان پایان نامه : جایگاه اخلاق و عدالت در فقه معاملات و حقوق اسلامی با رویکردی بر آرا امام خمینی (س)
نام و نام خانوادگی دانشجو : مریم حق شناس
استاد راهنما : حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی
استاد مشاور : حضرت آیت الله عباسعلی روحانی
تاریخ شروع پایان نامه : ۱۳۹۲/۸/۲۹
تاریخ اتمام پایان نامه : ۱۳۹۳/۹/۸
<p>لازم است کسانی که مشغول تجارت و بازرگانی هستند نسبت به احکام فقهی آن آشنا گردند تا معاملات و داد و ستد آن ها در مسیر معاملات نامشروع قرار نگیرد. رشد اقتصادی و اقتصاد سالم مرهون آن است که آموزه های اخلاقی اسلام در عرصه ی تولید، توزیع و مصرف رعایت گردد. جامعه ای که اخلاق و عدالت در آن افت کند، توانی برای مبارزه و ایستادگی در برابر هیچ تعدی و تجاوزی، خواه اقتصادی و خواه غیر اقتصادی ندارد. یکی از نگرش های کارآمد اسلام در این زمینه آمیختن ارزش های اخلاقی با اقتصاد است.</p> <p>فرضیه اصلی تحقیق این است که فقه اسلامی که جزئی از پیکره توانمند و بالنده معارف اسلامی است به شدت در چارچوب ارزش های اخلاقی حرکت می کند و در هیچ یک از آموزه های آن ردپایی از بی عدالتی و هنجارشکنی وجود ندارد؛ سوال اصلی که در این پایان نامه به آن پرداخته شده است این است که نقش اخلاق و عدالت با تأکید بر دیدگاه های امام خمینی (س) در معاملات و تعدیل معاش مردم چیست؟ پایان نامه حاضر طرح جامع و منسجمی از اخلاقیات حاکم بر مراحل تولید، توزیع و مصرف را یک جا و با دسته بندی منظم و منطقی عرضه می کند و بدین گونه تأثیر گذاری آن ها را برای از بین بردن مشکلات مالی و فاصله های طبقاتی موجود در جامعه به اثبات می رساند و در بیشتر مباحث سعی بر استفاده از آیات و روایات معتبر شده است. به علاوه این که به تبیین برخی از اصول و قواعدی که به عنوان زیرساخت فضیلت های اخلاقی به آن ها توجه می شود هم پرداخته شده است.</p> <p>کلید واژه ها : اخلاق ، عدالت ، فقه معاملات</p>

Abstract

Institute of Imam Khomeini and the Islamic Revolution

Grade: Masters
Field of Study : Jurisprudence and legal practices and ideas of Imam Khomeini (R)
The title : The morality and justice in Islamic law and jurisprudence deals with an approach based on the views of Imam Khomeini
Name and family name of researcher : Maryam haghshenas
Master of supervisor : Ayatollah Seyyed Mohammad Mousavi Bojnoordi
Master of advisor : Ayatollah Abbas Ali Rohani
Start date Thesis : 20/11/2013
Date of completion of the thesis: 29/11/2014
<p>It is necessary those how are engaged in trade and commercial affairs be familiar to the rulings (Jurisprudence) that's why their deals and trades do not be in illegal transaction route. Economic growing and healthy economy are depending to observation of Islamic ethics in generation, distribution and utilization of productions. The societies that ethics and justice in those societies are going drop-off haven't got any potential for battle and resistance to economic or non-economic aggression and violence. In this regard one of the Islamic efficient attitudes is integration of ethics and economy.</p> <p>The main theory of this study is that, the Islamic ruling is part of Islamic powerful and thriving knowledge. This part seriously moving in framework of ethical values and there aren't any footprint of injustice and breaking the norms in the Islamic educations. The main question that in this thesis answered, "What is the role of ethic and justice in deals and adjustment of peoples livelihoods with emphasizing of IMAM KHOMAINI's viewpoints?"</p> <p>This thesis providing a master and comprehensive plan of ethics ruling on generation, distribution and utilization of productions in a regular and logical category. And with this method are providing the influence of ethics ruling on solving the financial problems and the available gap in poverty in societies. In the more discussions tried to be used the valid verses and hadiths. In addition, some of principles and rules that considered as infrastructure of ethical virtues are mentioned in this thesis.</p> <p>Keywords: ethics, justice, law transactions</p>

ملخص

معهد الإمام الخميني والثورة الإسلامية

الدرجة العلمية: الماجستير
مجال الدراسة: الفقه و مبادئ الشريعة الاسلاميه
عنوان الرسالة: دور الاخلاق و العدالة في فقه التجاره و الشريعة الإسلامية مع نهج النظرى الى التعليقات الامام الخميني
اسم و شهره الطالبه: مريم حق شناس
الاستاذ المرشد: آية الله العظمى سيد محمدموسوى بجنوردى
الاستاذ المرشد: آية الله العظمى عباسعلى روحانى
تاريخ البدء الرسالة: ۱۴۳۵/۱/۱۶
تاريخ الانتهاء: ۱۴۳۶/۲/۶
على الذين يقومون بالتجاره أن يتعرفوا على احكام التجاره و فقهها حتى لا تكون تجارتهم تجارة غير مشروع. إن الاقتصاد السالم و التنمية الاقتصادية يمتان بصله الى رعايه تعاليم الإسلام الأخلاقيه حول الإنتاج و التوزيع و الاستهلاك. إن المجتمع الذى تراجعت فيه الأخلاق و العدالة لا يقدر على مكافحه التعديت الاقتصادية و غير الاقتصادية. إن أحد نظريات الإسلام المهمه فى هذا المجال إدخال القيم الأخلاقيه فى الإقتصاد. الفرضيه الأساسيه لهذا التحقيق أن الفقه الإسلامى الذى هو جزء من الوجود الناس المقندر للمعارف الإسلاميه فى الواقع يسير فى إطار القيم الأخلاقيه و لا يوجد فى أى أحد من تعاليمه أثر من عدم العدالة و لا يرى فيه أثر من مخالفه القوانين الإسلاميه. إن السؤال الأساسى الذى قُمتُ به فى هذه الرسالة أنه ما هو دور الأخلاق و العدالة بالتأكيد على أفكار الإمام الخميني (ره) فى المعاملات و تعديل معيشه الناس؟ هذه الرسالة تُقدمُ نموذجاً جامعاً و مُنسجماً من الأخلاقيات المسائده فى مراحل الإنتاج و التوزيع و الاستهلاك معاً بتفصيل و ترتيب منطقي و تثبتُ تأثير الأخلاقيات لرفع المشاكل الماليه و الفواصل الطبقاتيه الموجوده فى المجتمع حاولتُ فى اكثر المواضيع أن أستعين بالآيات القرآنيه و الروايات المعتمبره و قُمتُ بتبيين بعض الأصول الأساسيه للفضائل الاخلاقيه.
المفردات الاساسيه: الاخلاق، العدل، فقه التجاره (فقه المعاملات)

فهرست مطالب

چکیده.....	د
مقدمه.....	۱

بخش اول : کلیات

فصل اول: مفهوم شناسی

گفتار نخست : اخلاق

۱-۱ : مفهوم اخلاق.....	۶
۱-۲ : جایگاه اخلاق در قرآن و روایات.....	۷
۱-۳ : اخلاق در دیدگاه امام خمینی (س).....	۸

گفتار دوم : عدالت.

۲-۱ : مفهوم عدالت.....	۹
۲-۲ : جایگاه عدالت در قرآن و روایات.....	۱۰
۲-۳ : عدالت در دیدگاه امام خمینی (س).....	۱۲

گفتار سوم : معامله

۳-۱ : مفهوم معامله.....	۱۳
۳-۲ : معامله در فقه و قانون.....	۱۳

فصل دوم : کار و تولید و جایگاه آن در اسلام

گفتار نخست : مفهوم کار و تولید.....	۱۵
گفتار دوم : ارزش کار و تولید در اسلام.....	۱۶

- ۲-۱: کار و تولید در آیات قرآن ۱۶
- ۲-۲: کار و تولید در سنت ۱۸
- ۲-۳: کار و تولید در آراء فقها و حقوق دانان ۲۰
- گفتار سوم: گزیده‌ای از بیانات حضرت امام خمینی (س) با موضوع اهمیت کار و کارگر در اسلام ۲۳

فصل سوم: توزیع و تجارت در اسلام

- گفتار نخست: مفهوم تجارت و اهمیت آن ۲۵
- گفتار دوم: مشکل اساسی اقتصاد از دید اسلام ۲۶
- گفتار سوم: دیدگاه اسلام درباره فاصله طبقاتی، فقر و غنا
- ۳-۱: فقر و غنا در لغت ۲۸
- ۳-۲: پیامد های فقر و غنا در جامعه ۲۹
- ۳-۳: آسیب شناسی توزیع ثروت ناعادلانه ۳۱
- گفتار چهارم: فقر و غنا از دیدگاه امام خمینی (س) ۳۳

فصل چهارم: مصرف در فقه و حقوق اسلامی

گفتار نخست: مصرف در آموزه های دینی

- ۱-۱: تعریف مصرف ۳۵
- ۱-۲: اهمیت و اهداف مصرف در اسلام ۳۶
- ۱-۳: مضرات مصرف گرایی ۳۸
- گفتار دوم: محدودیت های مصرف ۴۰
- ۲-۱: اولویت های مصرف ۴۱
- ۲-۲: درآمد ۴۲
- ۲-۳: کالاهای ممنوعه ۴۳

گفتار سوم : آسیب شناسی مصرف نادرست

- ۳-۱ : اسراف ۴۵
- ۳-۲ : تبذیر ۴۷
- ۳-۳ : اتراف ۴۹
- ۳-۴ : اقتار ۵۰
- سخن پایانی ۵۱

بخش دوم : اخلاق و عدالت در معاملات

فصل اول : اخلاقیات حاکم بر کار و تولید در اسلام

- گفتار نخست : محدودیت های نظام تولید ۵۳
- ۱-۱: اصل نیازمندی عمومی..... ۵۴
- ۱-۲ : اصل منفعت عمومی ۵۴
- ۱-۳: اصل عدم فساد..... ۵۷

گفتار دوم : هنجارهای تولید در اسلام

- ۲-۱ : رعایت حدود شرعی و پایبندی به قراردادها و تعهدات ۵۶
- ۲-۲ : انگیزه های تولید ۵۶
- الف : تولید از مصادیق عمل صالح است ۵۸
- ب: کمک به استقلال جامعه ۵۸
- ج : توجه به نیازها و منافع جامعه ۶۰
- ۲-۳ : میانه روی در تولید ۶۱
- ۲-۴: ضرورت وجود نظم و مدیریت در تولید ۶۲
- ۲-۵: رعایت عدالت و انصاف در تولید..... ۶۲

گفتار سوم : ناهنجاری های تولید در اسلام

- ۳-۱ : ظلم ۶۴
- ۳-۲ : سهل انگاری در امور دینی (کفران نعمت ها و اسراف)..... ۶۴
- ۳-۳ : خیانت و فریب..... ۶۶
- ۳-۴ : آزمندی و طمع ۶۷

فصل دوم : جایگاه اخلاق توزیع در اسلام

- گفتار نخست : پرداخت حقوق مالی در اسلام (راه حلی جهت حل فاصله طبقاتی)..... ۶۹
- ۱-۱ : زکات..... ۶۹
- ۱-۲ : خمس ۷۱
- گفتار دوم : قواعد و اصول اخلاقی حاکم در تجارت و توزیع ۷۲
- ۲-۱ : قاعده عدالت ۷۴
- ۲-۲ : قاعده احسان و خیرخواهی ۷۶
- ۲-۳ : قاعده لا ضرر..... ۷۷
- ۲-۴ : اصل مساوات ۷۸

گفتار سوم : آداب و اخلاق معامله کردن

- ۳-۱ : پرهیز از کم فروشی..... ۸۰
- ۳-۲ : گرفتن سود عادلانه..... ۸۱
- ۳-۳ : برخورد یکسان بین همه ی مشتریان ۸۲
- ۳-۴ : آسان گرفتن در خرید و فروش ۸۲
- ۳-۵ : نشان دادن واقعیت ها در معامله و بیان عیوب کالا ۸۳
- ۳-۶ : ترک احتکار ۸۵
- سخن پایانی..... ۸۵
- گفتار چهارم : بیان قسمتی از نظرات و استفتائات امام خمینی (س) در باب معاملات..... ۸۶

فصل سوم : اخلاق مصرف و اثر احکام اسلامی در بهبود مصرف

- گفتار نخست : آداب و زمینه های شکل دهنده صحیح مصرف..... ۸۸
- ۱-۱ : زهد ۸۹
- ۱-۲ : قناعت..... ۹۰
- ۱-۳ : انفاق..... ۹۱
- ۱-۴ : اسراف نکردن..... ۹۳
- ۱-۵ : اطعام و عدم بخل ورزی ۹۴
- ۱-۶ : رعایت عدالت در مصرف..... ۹۵
- گفتار دوم : اصول اخلاقی حاکم بر مصرف در اقتصاد اسلامی
- ۲-۱ : اصل اعتدال و میانه روی ۹۵
- ۲-۲ : اصل نیاز..... ۹۷
- ۲-۳ : اصل تقدیر معیشت..... ۹۸
- ۲-۴ : اصل ساده زیستی ۹۸
- نتیجه گیری ۹۹
- فهرست منابع..... ۱۱۰

سپاس خدای یکتایی را که برای اداره‌ی صحیح نظام بشری، احکامی را فرض و قوانینی جعل کرده است که مبتنی بر مصالح عمومی انسان‌ها است. اسلام به عنوان برترین و کامل‌ترین دین، خواهان جامعه‌ای سالم و به دور از مظالم و مفسدات است.

انسان بنا بر آفرینش و غریزه‌های خویش به اسباب معاش و لوازم عادی زندگی نیازمند است و بدون آن‌ها نمی‌تواند در هیچ بخشی از زندگی گام بردارد. از این رو دین آسمانی اسلام که تنها دین کامل و جاودانه و صحیح الهی است که برای سعادت دنیا و آخرت مردم و تکامل مادی و معنوی آنان نازل گردیده است، برای معاش آدمی سخت اهمیت قائل می‌شود و برای تأمین نیازمندی‌های او برنامه‌ریزی می‌کند.

اخلاق و عدالت اجتماعی زیر بنای فقه و حقوق اسلامی می‌باشد. یکی از امتیازات بسیار بزرگ اسلام اصل تابعیت احکام و قوانین از اخلاق است. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: "إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ" من مبعوث شدم تا مکارم اخلاق را در جامعه پیاده کنم و به کمال برسانم. آیا پیامبری که هدف بعثت خود را تکوین مکارم اخلاق می‌داند می‌تواند پرچمدار قوانینی بر خلاف اخلاق باشد؟ مسلماً خیر.

مهم‌ترین هدف پیامبران و انگیزه‌ی بعثت آنان و آوردن شرایع الهی، آن است که مردمان قسط و عدل را بر پای دارند و جامعه‌ای ساخته شود که انسان‌ها جز عدالت چیزی را نشناسند. این دو هدف بزرگ تنها با از میان بردن "استکبار اقتصادی" و "استضعاف اقتصادی" و سپس پدید آمدن یک نظام معیشتی متعادل صورت پذیر می‌شود و یقیناً برای رسیدن به یک نظام معیشتی متعادل به عناصری از جمله عدالت و اخلاق نیاز است.

از جمله دانش‌هایی که اخلاق و عدالت در آن از جایگاه والایی برخوردار است و در بسیاری از مباحث آن نقش‌آفرین و محور قرار گرفته، دانش فقه است. اصول و تعالیم بنیادین دین در حوزه‌ی فقه معاملات این واجب شرعی را بر دوش امت مسلمان و حکومت اسلامی و علمای اسلام قرار می‌دهد که برای زنده کردن "عدل اقتصادی و معیشتی" و نبرد با "ظلم اقتصادی و معیشتی" قیام کنند. عدالت و اخلاق اختلاف شدید طبقاتی و تبعیض را از بین می‌برد و مردم به لحاظ معیشتی و مهم‌تر از آن از نظر روحی و وضعیت مطلوبی می‌یابند.

روشن است که بخش بسیاری از نیازهای انسان از طریق معاملات بدست می آید. لذا هر اجتماعی با تولید ثروت و یا توزیع آن سر و کار دارد و ناگزیر است که اسلوبی را بپذیرد تا به وسیله ی آن عملیات اقتصادی را تنظیم کند. اسلام تحصیل مال و معیشت را در زندگی بشر دارای اهمیت می داند و نقش مهم اخلاق و فضیلت را هم نادیده نگرفته است .

آموزه های اخلاقی اسلام فراوانند و همه ی عرصه های اقتصاد را در برمیگیرند. ویژگی مهم این آموزه ها این است که بد فهمیدن آن ها پیامد های زیانباری برای جامعه های اسلامی داشته و یکی از عوامل های عقبماندگی دنیای اسلام از پیشرفت های علمی و اقتصادی است.

بر اهل فضل پوشیده نیست که ما چقدر روایاتی داریم که می تواند مبنای احکام فقهی قرار گیرد، اما متأسفانه با بردن آنها به باب اخلاق و گفتن این که اینها اخلاقی است، فقه را از آنها محروم کرده اند که در اینها باید تجدید نظر شود. از سوی دیگر مرز مشخصی میان مسائل اخلاقی و حقوقی نیست. چه بسیار از مسائل حقوقی نیز می تواند از جهتی اخلاقی باشد و در چارچوب اخلاق تبیین گردند.

در عصر حاضر با همه تأکیدی که در قرآن کریم بر روی مسأله عدالت اجتماعی شده است ، در فقه ما مورد غفلت واقع شده است . معنای حقیقی عدالت اجتماعی یعنی عدالتی که باید در قانون بشری رعایت کرد و افراد بشر باید آن را محترم بشمارند که همان رعایت حقوق افراد و عطا کردن حق هر صاحب حقی به اوست. در جوامعی که ثروت ها و منابع طبیعی که بر اساس آیات قرآن کریم برای بهره برداری همه ی مردم آفریده شده در اختیار گروه هایی خاص قرار می گیرد و بسیاری از مردم از آن بی بهره اند فقر فراگیر می شود و به تدریج فاصله طبقاتی فزون می یابد.

اسلام چون دیگر ادیان الهی به این مسئله اهمیت بسیار داده است و بر ریشه کن کردن فقر و تأمین رفاه عمومی به عنوان یک هدف اقتصادی تأکید کرده است. امروزه محرومیت زدایی یکی از اهداف همه ی نظام ها و مکتب ها شمرده می شود. هر چند در راه رسیدن به آن اختلاف وجود دارد. یکی از نگرش های کارآمد اسلام در این باره آمیختن ارزش های اخلاقی با اقتصاد است ، چرا که برای رسیدن به سعادت پایدار و ابدی انسان ، جامعه ی اسلامی از یک سو نیازمند اقتصادی پویا و رشد یافته است تا رفاه عمومی را محقق سازد و از دیگر سو، محتاج تحکیم و تقویت ارزش های اخلاقی در فرهنگ عمومی است تا با سالم سازی فعالیت ها، سعادت اخروی افراد را فراهم آورد، به ویژه آن که رشد مطلوب اقتصادی و تحکیم ارزش های دینی، تأثیر متقابلی بر یکدیگر دارند.

متأسفانه در عصر حاضر در زمینه ی اخلاق حرفه‌ای و به ویژه اخلاق کسب و کار آن گونه که باید سخن گفته نشده است. این نقص به طور خاص در مورد اخلاق کسب و کار با رویکرد اسلامی مشاهده می‌شود. همواره افرادی وجود دارند که در حوزه معاملات به سفارش های اخلاقی عمل نمی‌کنند و یا بعضاً عدالت را نادیده می‌گیرند. آنچه ما لازم است انجام دهیم زدودن پیرایه ها و تفسیرهای غلط از آموزه های نورانی اسلام است تا مقصود واقعی شریعت برای همگان آشکار شود.

توجه به آسیب شناسی اخلاقی تجارت ، ضرورت تدوین و گسترش اخلاق کسب و کار بر مبنای رویکردی یکپارچه و اصیل به اخلاق حرفه‌ای رابیش از پیش نمایان می‌سازد. لذا **ضرورت این تحقیق** ناشی از آن است که:

- در حالی که عناصر مهم رشد و توسعه ی اقتصادی و شیوه های مؤثر سالم سازی فعالیت ها و گسترش عدالت اجتماعی در آموزه های اسلامی مطرح شده است، لیکن بسیاری از کشورهای اسلامی با مشکلات ناشی از فقر و توزیع نابرابر امکانات رویارویند و گسترش عدالت اجتماعی از دغدغه های مهم عصر حاضر به شمار می آید.

- عناصر اخلاقی - که در این تألیف تا حدودی به آن ها پرداخته شده است - در صورت تحقق عینی می تواند تحولی شگرف در عرصه ی اقتصاد و نیز فرهنگ جامعه ایجاد نماید که رشد اقتصادی در عرصه ی تولید، عدالت اجتماعی و سالم سازی فعالیت ها در عرصه ی توزیع، و تعیین الگوی مصرف بهینه و پیشگیری از روحیه ی مصرف گرایی ، از دست آوردهای آن باشد.

بنابراین بایسته است طرح جامع و منسجم از اخلاقیات حاکم بر مراحل تولید ، توزیع و مصرف را یکجا و با دسته بندی منظم ، نظام وار و منطقی عرضه کرد و بدین گونه تأثیر گذاری آن را برای از بین بردن مشکلات مالی موجود در جامعه به اثبات رساند.

تحقیق حاضر به وادی چالش های این بحث گام نهاده است. این تحقیق به **شیوه ی کتابخانه ای** به گردآوری مطالب پرداخته و به صورت توصیفی - تحلیلی و از نوع درون دینی تدوین شده است. در این میان ، پژوهش حاضر متکفل پاسخ گویی به سوالات زیر می باشد :

سوال اصلی : نقش اخلاق و عدالت با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (س) در معاملات و تعدیل

معاش مردم چیست؟

سوالات فرعی: آیا اخلاق و معاملات رابطه ای با هم دارند؟ به عبارت دیگر آیا آموزه ها و ارزش های اخلاقی و مبنای بینشی آن ها می توانند نقشی در انجام معاملات داشته باشند یا خیر؟ اصول اخلاقی حاکم بر مراحل تولید، توزیع و مصرف چیست؟ عدالت اجتماعی چیست و از دیدگاه امام (س) چه ویژگی هایی دارد؟ آیا اسلام در باب معاملات، احکام ناعادلانه هم دارد؟

با توجه به سوالات فوق، **فرضیه اصلی** عبارت است از این که فقه اسلامی که جزئی از پیکره توانمند و بالنده معارف اسلامی است به شدت در چارچوب ارزش های اخلاقی حرکت می کند و در هیچ یک از آموزه های آن (دستورات ائمه و احکام) رد پای از بی عدالتی و هنجارشکنی وجود ندارد.

در سال های اخیر **آثاری** در راستای اخلاقیات و یا عدالت تألیف شده اند ولیکن با هدف و اسلوب این رساله سازگاری ندارند. در اکثر آن ها به مسائل اخلاقی و یا عدالت در فقه به طور کلی پرداخته شده است در حالیکه در پژوهش حاضر سعی بر این است که به اخلاق و عدالت در فقه و آن هم در مبحثی جزئی تر، یعنی تنها معاملات پرداخته شود. از جمله پایان نامه های موجود عبارتند از: "ارتباط مسائل فقهی با اخلاق در قرآن" مؤلف: فاطمه اسدی. در این رساله نویسنده ارتباط اخلاق و فقه را مفروض گرفته و روایاتی در این زمینه آورده و نوعی فقه روایی تألیف نموده است. "بررسی رابطه فقه و اخلاق با رویکردی به نظر امام خمینی (س)" مؤلف: عیسی علیزاده. در این پایان نامه مؤلف به بررسی اخلاق و فقه و ارتباط این دو با هم پرداخته است و روش بحث هم تطبیقی است. "توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی در اندیشه امام خمینی (س)" مؤلف: احمد موتقی. در این پایان نامه مؤلف توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی را از دیدگاه امام (س) بررسی می کند و هدف وی نشان دادن موضع و نگرش امام با این مسئله است.

نوشتار حاضر در **دو بخش** تهیه شده است که در بخش اول به مفهوم شناسی و کلیاتی درباره ی تولید، تجارت و مصرف اشاره شده است. در بخش دوم هم در هر یک از فصول به جایگاه اخلاق و عدالت در مراحل مختلف معاملات اشاره کرده ایم و در بیشتر مباحث سعی بر استفاده از آیات و روایات معتبر بوده است. همچنین در این تألیف به تبیین برخی از اصول و قواعدی پرداختیم که به عنوان زیرساخت فضیلت های اخلاقی به آن ها توجه می شود.

این پژوهش که با عنوان "جایگاه اخلاق و عدالت در فقه معاملات و حقوق اسلامی با رویکردی برآراء امام خمینی (س)" ارائه می‌گردد، اگرچه با مشکل متوقف‌کننده‌ای در طول تحقیق مواجه نشد، لکن از گزند عوامل کندکننده در امان نبود. چرا که همان‌طور که از عنوان این نوشتار هویداست، گستره‌ی وسیعی از مفاهیم را شامل می‌شود که پرداختن به تمامی مسائل آن علاوه بر نیاز مبرم به مطالعات جامع و هدفمند، نیازمند دید همه‌جانبه و مهارت در انسجام‌دهی میان حجم قابل توجه داده‌ها است. اگر نبود مساعدت‌های همه‌جانبه‌ی اساتید محترم راهنما و مشاور، این مشکل دو چندان جلوه‌گر می‌گردید.

خداوند منان را سپاسگزارم که توفیق به پایان رساندن این پژوهش را به بنده عنایت فرمود. هرچند این کار نواقص فراوانی دارد، اما تجربه‌ی انجام آن، افق‌های نوینی را به رویمان گشود که سرمایه‌ی هنگفتی برای خدمت در عرصه‌ی تحقیق و پژوهش است.

در پایان، با درود بر فقهای گران‌قدر امامیه که با مجاهدت‌های بی‌دریغ خود، نسبت به حفظ و تعمیق فقه جعفری کوشیده‌اند و به ویژه علمای معاصر که با توجه به عنصر زمان و مکان در اجتهاد، برای زنده نگه داشتن فقه تلاشی درخور ستایش نموده‌اند، بالاخص مصلح کبیر قرن حضرت امام خمینی (قدس سره)، این مقدمه را به پایان می‌بریم. امید است که این تحقیق، گامی کوچک اما مؤثر در مسیر پژوهش‌های آتی باشد که به حق، شایسته‌ی مطالعه و تحقیق بیشتر است.

بخش اول : کلیات

فصل اول: مفهوم شناسی

گفتار نخست : اخلاق

۱-۱: مفهوم اخلاق

واژه ی اخلاق جمع خُلُق و در لغت به معنای عادت ،طبع، سنجیه، ویژگی^۱ و صفات درونی است که با چشم دل دیده می شود. به گفته راغب در کتاب مفردات خُلُق و خُلُق به فتحه خاء و ضمه آن در اصل یکی بوده، ولیکن خُلُق (به فتحه خاء) مختص به هیئت و شکل و صورتی است که انسان با چشم می بیند و خُلُق (به ضمه خاء) مختص به معنی قوا و سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می شود نه با چشم ظاهر.^۲

در اصطلاح عالمان اخلاق، اخلاق کیفیت ثابت نفسانی است که باعث می شود رفتارها به راحتی و بدون نیاز به فکر و تامل انجام پذیرد. غزالی و شبر از عالمان اخلاق معتقدند خلق عبارت است از حالتی که در نفس رسوخ یافته و از آن حالت یا ملکه افعال به سهولت و آسانی صادر می شود و نیازی به فکر و تدبیر ندارد.^۳ با توجه به این تعریف می توان اینطور نتیجه گرفت که انجام یا ترک کاری را که برخاسته از صفات پایدار نفسانی نباشد، خلق نمی نامیم.

اخلاق از دیدگاه جامعه شناسی هم مجموعه ی ارزش ها و هنجارهایی است که در یک جامعه معتبر شناخته می شود و سرپیچی از آن مواجهه با اجبار و الزام اجتماعی را در پی دارد.^۴ با توجه به این تعاریف داده شده اخلاق مجموعه قواعدی است که رعایت آن ها برای رسیدن به کمال لازم است. احترام به این قواعد، ریشه در ضمیر و نهاد انسان دارد و بی آن که نیازی به دخالت کسی باشد، انسان در وجدان خویش، آن ها را محترم و اجباری می داند.

^۱ صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد، المحيط فی اللغة، ج ۴، ص: ۱۹۴؛ جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیه، ص: ۱۴۷۱؛ ابن منظور، ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۰، ص: ۸۶؛ طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، ج ۵، ص: ۱۵۵

^۲ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات أَلْفَاظِ الْقُرْآن، ص: ۲۹۷

^۳ الغزالی، ابی حامد محمد بن محمد، احیاً علوم الدین، ج ۳، جزء ۸؛ شبر، عبدالله، الاخلاق، ص ۱۰؛ عباره عن هیئته فی النفس راسخه، عنها تصدر الافعال بسهولة و یسر من غیر حاجه الی فکر و رویه...»

^۴ دورکیم، امیل، قواعد روش جامعه شناسی، ص ۵۷

در جامعه هم اخلاق مجموعه ای از اصول و رسومی است که برای پیراستن اعمال خود از بدی ها و گرایش به نیکویی ها گرد آورده باشند. مردم به آن ها به دیده ی احترام می نگرند و سعی در به کار بردن آن ها دارند و تخلف از آن ها وجدان آدمی را آزار می دهد.

۲-۱: جایگاه اخلاق در قرآن و روایات

نقش اخلاق در زندگی انسان ها به طور گسترده ای در قرآن و روایات بیان شده است که در فصول بعدی متناسب با بحث هر فصل به بیان نکاتی از آن ها خواهیم پرداخت. اما در این قسمت لازم است بحث خلاصه ای درباره اهمیت اخلاق در قرآن و روایات داشته باشیم.

با نگرشی به سیر دعوت رسول خدا (ص) و رهنمود های قرآنی در می یابیم که محتوای اصلی دعوت پیامبر (ص) به لحاظ فکری، توحید اما به لحاظ عملی توجه دادن به اخلاق فردی و اجتماعی بوده است. این اخلاق بر پایه عدل و احسان، توجه به خویشان، پرهیز از فحشا و منکر، رعایت عهد و پیمان با خدا و پرهیز از نقض عهد می باشد.^۱ مضامین این دعوت اخلاقی در آیات فراوان دیگری هم وجود دارد.

در حدیث معروفی از پیامبر اکرم (ص) می خوانیم که فرمودند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۲. در این حدیث تعبیر به «إِنَّمَا» که به اصطلاح برای حصر است نشان می دهد که تمام اهداف بعثت پیامبر (ص) در همین امر یعنی تکامل اخلاقی انسان ها خلاصه می شود و یا ایشان در تعبیر دیگری فرمودند: «بُعِثْتُ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَ مَحَاسِنِهَا»^۳ بدیهی است که کسی می تواند چنین رسالتی را به فعلیت برساند که خود عامل به آن و از آن برخوردار باشد و این همان چیزی است که خداوند بر آن صحه گذاشته و در قرآن آن را تأکید کرده است که «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ؛ تو اخلاق عظیم و برجسته ای داری»^۴.

این آیه شریفه هرچند فی نفسها و به خودی خود حسن خلق رسول خدا (ص) را می ستاید و آن را بزرگ می شمارد لیکن با در نظر گرفتن خصوص سیاق، به خصوص به اخلاق پسندیده اجتماعیش

۱. نحل/۹۰-۹۱

۲. اصفهانی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، ج ۱۶، ص: ۲۱۰

۳. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، الأمالی، ص: ۵۹۶

۴. قلم/۴.